

A NAGY SÁNDOR-FAL ÉS A *LIMES SASANICUS*

*Stephano Borzsák octogenario
praeconi Latinitatis Pannonio
de studiis Alexandri optime merito*

I.

Európa, Ázsia, Afrika népeinek első átfogó leírása Hérodotos művében maradt ránk. Ha Hérodotosnak az egyes népekről adott sokoldalú jellemzését rávetítjük földrajzi világképére, az emberi civilizáció fejlődésének érdekes képe bontakozik ki előttünk. Középpont a Földközi-tenger vidékén és a Közel-Keleten magasan fejlett városi civilizációt létrehozó népek (mint a görögök, egyiptomiak, babilóniaiak stb.) helyezkednek el. Ezt a központi magot kevésbé fejlett, de földművelést folytató megtelepült népek és törzsek sávja veszi körül. Ezen kívül, még távolabb a magas kultúrák területétől, állattenyésztő, nagyrészt nomád, legelőváltásos gazdálkodást folytató népek övezete következik. Végül az ismert világ peremterületein legkülső övezetként a zsákmányoló életmódot folytató halász-vadász törzsek élnek, amelyek még élelmüket is sokszor nyersen fogyasztják el — ezek a magas kultúrák irodalmában emlegetett „nyershúsevők”.¹

Hérodotosnak a civilizáció fejlődéséről alkotott világképe világosan tükrözi azt a felismerést, hogy a Kr. e. I. évezred közepe táján az akkor ismert népek és törzsek a társadalmi és a gazdasági fejlődés szempontjából igen különböző fokon állottak. A különböző embercsoportok fejlődésének egyenetlensége kis mértékben már bizonyára a paleolithikum idején kialakult. Azonban a neolithikum forradalom, az állattenyésztés és a földművelés megjelenése ugrásszerűen megnövelte a fejlődési különbségeket. Először a halász-vadász törzsek lemaradása lett nagyobb és állandó jellegű, majd a termékeny folyóvölgyekben megjelentek a magas kultúrák. Az egyenetlen fejlődés okozta fejlődés akkor növekedett meg rendkívüli módon, amikor az állattenyésztés és földművelés specializálódó fejlődése létrehozta a pásztorok és földművelők elkülönült törzseit. Majd a nomád, legelőváltásos gazdálkodás megjelenése minőségi változást hozott a pásztortörzsek és a megtelepült földművelő népek viszonyában. Míg a földművelő népek lényegében önellátók voltak, addig az egyoldalú gazdasággal rendelkező nomád pásztortörzsek szükségszerűen a földművelő népekre voltak utalva s a lóállományukban rendelkezésükre álló, közlekedési és hadászati-harcászati célokra, de ugyanakkor az államszervezet létrehozására és működtetésére is felhasználható hatalmas energiamennyiség lehetővé tette számukra, hogy azokat a nekik hiányzó termékek szolgáltatására kényszerítsék kereskedelem, adózás, ajándékozás vagy akár zsákmányolás formájában is.²

¹ K. E. Müller: *Geschichte der antiken Ethnographie und ethnologischen Theoriebildung. Von den Anfängen bis auf die byzantinischen Historiographen. Teil I. Studien zur Kulturkunde. XXIX. Bd. Wiesbaden 1972, 13 sk.*

² Nomádok és földművelők viszonyára l. általában *Tókei F.* (szerk.): *Nomád társadalmak és államalakulatok. Budapest 1983. Benne különösen Ecsedy I.: A nomád gazdaság és társadalom problémái a történelemben és a kutatásban. 15–40.*

A Kr. e. VIII–VII. századra Eurázsia steppeövezeteiben mindenütt kifejlődött a nomád állattartás, míg ettől délre földművelő kultúrák, északra pedig halászhajás vadász törzsek éltek, ahogy ezt a Kr. e. V. században még Hérodotos leírása is rögzíti. Azonban mind a nomád népek, mind a földművelő kultúrák fokozatosan nagy kiterjedésű államszervezeteket hoztak létre, s utóbbiak igyekeztek megvédeni magukat az előbbiektől egyre gyakoribb és egyre nagyobb méretű katonai fellépéseivel szemben. Szilárdan védett határvonalat a nomádokkal szemben először az Óperzsa Birodalom alakított ki Közép-Ázsiában, s Nagy Sándor azt hadjáratai során még jobban megerősítette. A Kr. e. III. században Kínában is megkezdődött az északi nomádokkal szemben a hatékony határvédelem létrehozása.

A nomádok természetes dél felé irányuló mozgalmainak megakadályozása, majd fokozatos visszazorításuk megnövelte a steppe-övezetben a nomád törzsek, törzsszövetségek közötti feszültségeket, amelyeket végül is kelet-nyugat irányú, időről időre ismétlődő elvándorlással lehetett átmenetileg levezetni. Megindult a nomád népek vándorlása napkeletről napnyugatra s ennek első hullámai Kelet-Európában már az Óperzsa Birodalom megalakulása után érzékelhetők.³ Végül is Európában ez a népvándorlás keresztelte, majd megfordította a germán törzsek délkeleti irányú mozgását s a Rajna–Duna vonalára gyakorolt nyomásával az I. századtól kezdve szükségessé tette a Római Birodalom számára is a *limes* kiépítését.

A Kr. u. II. századra tehát Eurázsia északi és déli fele között jelentékeny különbség — valóságos választóvonal — alakult ki gazdasági, társadalmi, politikai és ideológiai tekintetben s nem utolsósorban az életszínvonal vonatkozásában is. A magasan fejlett déli kultúrák, a Római Birodalom, Irán és Kína jól szervezett államai kereteiben, megerősített határvonalakkal védtek a nomád birodalmakkal vagy az azok létrejötté által kiváltott népmozgalmakkal szemben gazdaságukat és városi civilizációjukat. Ennek a Rajna-vidéktől a Sárga-tengerig húzódó hatalmas választóvonalnak a kutatás elég jól feltárta nyugati és keleti részét, a római és a kínai *limes*-t. Sokkal kevesebbet tudunk viszont az iráni *limes*-ről, pedig a Nagy Sándorral foglalkozó hagyományban s a Nagy Sándor-regényben évszázadokon át ez játszotta a legnagyobb szerepet.

E hagyomány kiindulópontja a Kaukázuson keresztül átvezető átjárók — az Alán-kapu és a Derbenti-kapu — erődítményekkel való lezárása volt, azonban a középperzsa, majd különösen a szogd Nagy Sándor-regény jelentősen kiterjesztette a makedón uralkodó építő tevékenységét s az utóbbi még a két kínai főváros, *Lo-yang* és *Chang-an*, szogd nevükön *Saray* és *Xumdān*, építését is neki tulajdonította.⁴ Valójában e hatalmas építményeknek csak eszmetörténetileg van közük Nagy Sándorhoz, a nagy városépítőhöz, a valóságban sokkal későbbi időben keletkeztek, sőt a Nagy Sándor-regény keleti változatai is elég későiek. Így a szír Nagy Sándor-legendáról éppen a magyar kutatásnak sikerült bebizonyítania, hogy ránk maradt formája csak a kazárok 629. évi transzkaukáziai hadjárata után keletkezhetett.⁵ Ezt megerősíthetjük még azzal is, hogy az Iránban akkor uralkodó királynak a szír regényben mind ez ideig magyarázat nélkül álló *Tubarlak* neve voltaképpen II. Xusrō (Kr. u. 590–628) nevének kurzív pehlevi írásos formájából keletkezhetett.

³ J. Harmatta: *Studies in the History and Language of the Sarmatians*. Szeged 1970, 8 sk.

⁴ H. H. Schaeder: *Iranica*. Berlin 1934, 47.

⁵ *Czeplédy K.*: A szír Nagy Sándor-legenda. Magyar őstörténeti tanulmányok. Budapest 1985, 336 skk.

Pénzeinek kurzív pehlevi írásos feliratain ugyanis II. Xusrō neve olyan alakban jelenik meg (1. kép),⁶ amelyet inkább lehetett *twbrlk'*-nak, mint *hwslwy*-nak olvasni, amennyiben a hanyag kivitelezésű kurzív *h*-t *t*-nek lehetett értelmezni, minthogy ennek hurokszerű felső részét gyakran nyitva hagyták (2. kép).

1. kép. II. Xusrō nevének írásképe egyik pénzén (R. Göbl: Sasanidische Numismatik. 208. sz.)

	1	2	3
h	~ ۲	س	د
t	۲ ۲	س	۲
s	د د	د	د
bw	د	د	د
w/r	1	2	1
k	1	3	9

2. kép. Összehasonlító írástáblázat. 1 = kurzív pehlevi, 2 = pārsīy, 3 = könyvpehlevi

II.

Nem véletlen tehát, hogy az Irán északi határát védő egyik legjelentősebb erődítmény-rendszer, amely a Káspi-tenger keleti partján fekvő Gümüš-tepétől kiindulva 170 km hosszúságban az Elburz északkeleti nyúlványáig húzódik, ma is a *Sādd-e Iskāndār* „Nagy Sándor-fal” nevet viseli Iránban. A Sāsānida Īrān három nagy határvédelmi rendszerrel rendelkezett: a mezopotámiai *limes*-szel, amelynek a Római Birodalom és az arab törzsek elleni védelem volt a feladata, a kaukázusi erődítmény-rendszerrel, amely a Kaukázus északi előterében lakó nomád népek betöréseit volt hivatva meggátolni, és végül Irán északkeleti részét védte a Nagy Sándor-fal és a mervi oázist körülvevő 250 km hosszú falrendszer.⁷ A *limes Sasanicus* végleges formáját I. Xusrō alatt (Kr. u. 531–578) érte el. Ez a tény szoros

⁶ R. Göbl: Sasanidische Numismatik. Braunschweig 1968, 13. tábla, 208 sz.

⁷ R. N. Frye: The Sasanian System of Walls for Defense. Studies in Memory of Gaston Wiet. Jerusalem 1977, 7–15.

összefüggésben áll I. Xusrō mezőgazdaság-fejlesztő és -védelmező politikájával. Az újabb kutatások bebizonyították, hogy a Sāsānidák alatt a megművelt földterület nagysága nagyobb volt, mint a Közel-Kelet története folyamán bármikor.⁸ Ez volt a Sāsānida Királyság gazdasági erejének szilárd alapja, s ezt volt hivatva védeni a *limes Sasanicus* még akkor is, amikor a *limes Romanus* már régen nem létezett.

A *Sādd-e Iskāndār* építését az arab-perzsa források Pērōznak (Kr. u. 457–484) tulajdonítják, s ez a tudósítás tökéletes összhangban áll a történeti helyzettel. Pērōznak súlyos harcokat kellett vívnia előbb a chioniták, majd a hephthaliták ellen, s az utóbbiak elleni harcban esett is el. Tevékenységét a Gorgān folyó völgyében igazolják a bizánci tudósítások is, amelyek szerint egy bizánci követség éppen Gorgān városában találta őt.⁹ Ṭabarī két alkalommal is megemlékezik Pērōz erődítési munkálatairól a Gorgān folyó völgyében. Egyrészt azt írja, hogy „Pērōz király a Šūl és az alánok vidékén kőépítményt emeltetett, hogy azáltal országát (a korábban említett) népek támadásaitól megvédje.”¹⁰ Másik helyen arról tudósít, hogy „Pērōz Rai területén egy várost építtetett, amelyet *Rām-Pērōz*-nak nevezett, egy másikat Gorgān és a Šūl-ka-pu között, amelyet *Rōšān-Pērōz*-nak s egy harmadikat Ādārbāigānban, amelyet *Šahrām-Pērōz*-nak nevezett el.”¹¹ Ṭabarī azt is elmondja, hogy Pērōz munkáját fia, Kavād (Kr. u. 488–531) folytatta, majd annak fia I. Xusrō (Kr. u. 531–578) még jobban megerősítette Gorgān vidékét a Šūl támadásai ellen.¹²

Az írásos forrásanyag egyértelmű tanúbizonyságával szemben újabban kísérlet történt arra, hogy a Nagy Sándor-fal építésének időpontját természettudományos módszerrel határozzák meg.¹³ Ennek alapja egyrészt az a megállapítás, hogy a Káspi-tenger vízszintje az utóbbi harmadfélezer év során a jelenlegi vízszinthez viszonyítva +6 és –4 m közötti ingadozást mutatott, másrészt az a megfigyelés, hogy a jelenlegi 0 vízszintnél a fal nem éri el a tengert, hanem attól 6–7 km távolságban véget ér. E két tényezőbből kézenfekvőnek látszott arra a következtetésre jutni, hogy a falnak akkor kellett épülnie, amikor a tenger vize elérte a fedetét. Ezek után már csak egy pillantást kellett vetni a Káspi-tenger vízszintingadozásának diagrammájára, hogy megállapítható legyen: a fal építésének időpontja a Kr. e. II. század végére tehető, amikor a vízszint a jelenleginél kb. 2 m-rel magasabb volt.¹⁴ Ez az a történeti korszak, amikor a saka-tochar vándorlás eléri Kelet-Íránt, megdönti a Graeko-Baktriai Királyságot és súlyos megrázkódtatást okoz a Párthus Királyságnak is.

Bármennyire logikusnak és meggyőzőnek látszik is azonban ez az érvelés, mégsem fogadható el. Elsősorban a párthusoknál a határerődítésnek ez a fajtája egyáltalán nem mutatható ki, s nem is valószínű, hogy a Kr. e. 130 körüli zavaros években ilyen munkálatok elvégzésére képesek lettek volna. Másodsorban a saka-tochar támadás nem észak, hanem kelet felől érte a Párthus Birodalmat, s a sakák később a róluk elnevezett Sīstān (< **Saka-stāna*-) területén telepedtek is le.

⁸ R. N. Frye: i. m. 8.

⁹ Priskos, Exc. de leg. (De Boor) 154.

¹⁰ Th. Nöldeke: Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden aus der arabischen Chronik des Tabari. Leiden 1879, 158.

¹¹ Th. Nöldeke: i. m. 122–123.

¹² Th. Nöldeke: i. m. 158.

¹³ D. Huff: Zur Datierung des Alexanderwalls. Iranica Antiqua 16 (1981) 125–139.

¹⁴ D. Huff: i. m. 137.

Harmadszor teljesen bizonyítatlan, hogy a Nagy Sándor-falnak a tengerparton közvetlenül a tenger vizénél kellett volna kezdődnie. Sőt ennek az ellenkezője bizonyítható. Ha ugyanis a fal közvetlenül a Káspi-tenger vizénél kezdődött volna, akkor I. Xusrō idejében, amikor a vízszint a jelenleginél 4 m-rel volt alacsonyabb, a tenger tehát lényegesen távolabb esett a fal kezdetétől, mint ma, s Xusrō háborút is viselt a Gorgān folyó völgyétől északra lakó nomád *čol* nép ellen s a falon további erősítési munkálatokat végeztetett, akkor biztosra vehető, hogy a falat kiépítette volna a tengerparton egészen a tenger vizéig, ahogy ezt Derbentnél is tette. Nyilvánvaló tehát, hogy vagy a természeti feltételek vagy a hadászati és harcászati megfontolások¹⁵ kezdettől fogva feleslegessé tették a Nagy Sándor-fal kiépítését a tengerparton egészen a tenger vizéig. Így semmi okunk sincs arra, hogy az írásos források tanúbizonyosságát figyelmen kívül hagyjuk. Következésképpen a Nagy Sándor-fal építését továbbra is Pērōz korába kell helyoznünk.

III.

De Ṭabarī tudósítása arról is beszámol, hogy Pērōz az alánok vidékén, azaz a Kaukázusban is építtetett erősítményeket.¹⁶ Ezt indokoltta tette a Kaukázus északi előterében élő kaukázusi hunok és más nomád népek fellépése, akik az albánokkal szövetségben harcoltak Pērōz ellen. Később Pērōz Bizánctól pénzügyi támogatást is kapott a Kaukázus átjáróit őrző csapatai fenntartására. A Kaukázusban a Sāsānidák legfontosabb erőrendszere, amelyet évszázadok múlva is a világ csodájának tartottak, Derbentnél épült. Az építkezés feltevés szerint¹⁷ már II. Yazdgird alatt (Kr. u. 438–457) megkezdődött, de az írásos források I. Kavād uralkodási idejére (Kr. u. 488–531) teszik az erősítés kezdetét s befejezését I. Xusrōnak tulajdonítják.¹⁸ Ezt az utóbbi állításukat igazolják is a Derbentben talált középperrza építkezési feliratok.¹⁹ Lehet, sőt majdnem biztos, hogy Derbentben már Pērōz is végeztetett erősítési munkálatokat, azonban az „alánok vidéke” kifejezés Ṭabarīnál nem vonatkoztatható Derbentre, s így ennek a tudósításnak a valóságháttere mindmáig rejtély maradt.

A közelmúltban azonban egy olyan régészeti felfedezés történt, amely kezünkbe adja e rejtély megoldásának a kulcsát. A Kaukázus északi lejtőjén a Kubán folyó völgyében Karačayevsk városától északra fekszik Chumara vára, amelyben 1963–64-ben, majd 1974-ben végeztek ásátásokat. Az utóbbi ásátások során VIII–X. századi leletanyag került elő az erőd területén, s ezért az ásató a vár keletkezését a Kr. u. VIII. század elejére tette. Később, az 1977-ben végzett ásátások során azonban egy VII. századi katakomba-sírt is találtak s megállapították, hogy az erőd kultúrrétege alatt IV–VII. századi település maradványai fekszenek. Újabban

¹⁵ Huff maga is hangsúlyozza, hogy a Nagy Sándor-fal célja csak az lehetett, hogy a megművelt földterületeket a váratlan nomád rablótámadásoktól megvédje. Hadászati funkciója nem volt, mert a keletebbre fekvő völgyeken keresztül meg lehetett kerülni. *D. Huff*: i. m. 136–137.

¹⁶ *Th. Nöldeke*: i. m. 158.

¹⁷ *R. N. Frye*: i. m. 12.

¹⁸ *R. N. Frye*: i. h.

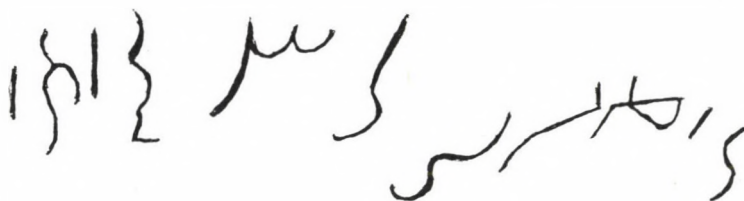
¹⁹ *K. V. Trever*: Очерки по истории и культуре Кавказской Албании. Москва–Ленинград 1959, 346 skk., *S. Yu. Kasumova*: К толкованию среднеперсидских надписей из Дербента. *VDI* 1979/1. 113–125; *G. Gropp*: Die Derbent-Inschriften und das Adur Gušnasp. *Acta Iranica* 4 (1975) 317–331.

az erőd környékén több temetőt is feltártak, amelyek részint a Kr. u. II., részint a Kr. u. VI–VII. századból származnak. Külön említést érdemel, hogy 1974-ben a vár kapujánál, a várfal előtt egy tűzszentély alapfalait is megtalálták, amelynek alaprajza pontosan egyezik a sāsānida kor zoroasztrianus tűztemplomainak szerkezetével.²⁰ E tűztemplom létezése ezen a helyen mindenképpen feltűnő volt és magyarázatot igényelt. Erre azonban csak most nyílik lehetőség.

Chumara várát 1978-ban Erdélyi István vezetésével egy magyar régészcsoporthoz kereste fel. Ekkor a várfalból lehullott kövek egyikén rövid feliratot vettek észre, amelyet azután Erdélyi az Antik Tanulmányok 1983. évi kötetében tett közzé.²¹ A felirat elég jól kivehető és biztosan olvasható középperzsa feljegyzés (3. kép), amelynek szövege következőképpen olvasható:

ZNH bhl'n krt¹ = ēn Bahrān kird

Értelmezése: „Ezt Bahrān építtette”

3. kép. A chumarai középperzsa felirat átmásolással készült rajza

A felirat korára vonatkozólag a következőket jegyezhetjük meg. Az írásjelek formái és maga az írás egész jellege régies benyomást tesz. A betűk egy kivételtől (az 'n ligatúrától) eltekintve még nem kapcsoltak, a lapidáris formát a z, h, k, l, t még jól megőrizte. Ha összehasonlítjuk e felirat betűit a derbenti feliratokéval, amelyek I. Xusrō 37. évében (Kr. u. 568-ból) származnak, kétségtelennek tarthatjuk, hogy azoknál jóval korábbi időből készültek. A chumarai felirat betűformái közelebb állnak Mihrnarsē az V. század első feléből származó feliratának²² írásjeleihez (l. 4. kép: Összehasonlító jeltáblázat), csak kivitelük valamivel durvább és hanyagabb. Ezt nem is csodálhatjuk, hiszen e felirat a perzsa nyelv és írás területétől távol eső vidéken készült. Így egészben véve a chumarai középperzsa feliratot nagy valószínűséggel a Kr. u. V. század második felébe, tehát éppen Pērōz sāsānida király uralkodási idejébe (Kr. u. 457–484) keltezhetjük.

Mint hogy e felirat formulája egyezik a derbenti feliratokéval, csak a benne szereplő személy titulúráját nem tartalmazza, kétségtelennek látszik, hogy építési felirat volt. Azt bizonyítja tehát, hogy Chumara várát a Sāsānidák kezdték építeni, abban perzsa helyőrség volt, amely részére tűztemplomot is építettek. De ki lehetett az építtető? Ahhoz semmi kétség nem férhet, hogy hivatalos személy, Pērōz méltóságviselője lehetett, aki egyben a várba perzsa őrséget is helyezett. Hogy méltóságát a felirat nem tünteti fel, annak oka valószínűleg az az érdekes változás a

²⁰ Erdélyi I.: A humarai vár és feliratai. Ant. Tan. 30 (1983) 264–266.

²¹ Erdélyi I.: i. m. 2. kép.

²² W. B. Henning: The Inscription of Firuzabad. Asia Maior N. S. 4 (1954) 98–102, 1–2. kép.

	M	Ch	D
o	𐭌	𐭍	𐭎
b	𐭏	𐭐	𐭑
z	𐭒	𐭓	𐭔
h	𐭕	𐭖	𐭗
h	𐭘	𐭙	𐭚
k	𐭛	𐭜	𐭝
l	𐭞	𐭟	𐭠
n	𐭡	𐭢	𐭣
r	𐭤	𐭥	𐭦
t	𐭧	𐭨	𐭩

4. kép. Összehasonlító írástáblázat: M = Mihrnarsē felirata, Ch = chumarai felirat, D = derbenti feliratok

sāsānida protokollban, hogy a titulaturát II. Yazdgerd és Pērōz alatt a király neve mellől még a pénzérméken is elhagyták.²³ Így Pērōz a pénzein egyszerűen mint *kdy pylwčy* = *Kai Pērōz* jelenik meg.²⁴ A cím hiánya tehát a chumarai középperzsa feliraton nyilvánvalóan nem akadályozta annak, hogy a benne említett személyben magas méltóságviselőt láthassunk, de mindenesetre megnehezíti pontos azonosítását. A véletlen szerencse azonban ezúttal segítségünkre siet. Lazar P^carpecⁱ fenn-tartotta Pērōz *spahbad*-jának, hadseregfőparancsnokának a nevét, aki Kr. u. 484-ben le akarta beszélni őt a hephthaliták elleni hadjáratról. A hadvezér neve *Vahram* volt. Ez az örménybe átkerült egyik változata a közép-perzsa *Bahrām* névnek, amely korábbi *Bahrān* < *Vahrān* < *Varhrān* alakra megy vissza. Minthogy a határvédelem a *spahbad*-nak volt a feladata, valószínűnek tarthatjuk, hogy *Vah-*

²³ R. Göbl: i. m. XV. táblázat.

²⁴ R. Göbl: i. m. 10. tábla, 169, 171 sz.

ram/Bahrān spahbad volt az, aki Pērōz kaukázusi erődépítkezéseit vezette s a chumarai perzsa támaszpontot létesítette.

Mindebből az következik, hogy Chumara vára, ill. sāsānida kori elődje fontos láncszeme volt a *limes Sasanicus*-nak a Kaukázusban. Az is világossá vált továbbá, hogy a sāsānida határvédelem mélyen tagolt volt. Chumara vára messze előretolt támaszpontnak tekinthető, amely egyrészt akadályozta az Alán Kapu (*Dar-i Alān*) megközelítését, ahol újabb, bevehetetlen erőd állta útját a nomád népek portyázó támadásainak. Ugyanakkor azonban alkalmas volt a Kubán folyó egész völgyének ellenőrzésére is, és e funkciója most érthetővé teszi számunkra Menandros bizánci történetíró egy eddig nehezen értelmezhető tudósítását. Menandros elmondja,²⁵ hogy amikor Zemarchos bizánci diplomata a nyugati türk kagántól Közép-Ázsiából a Volgához, majd az ugurokhoz (= ogurokhoz) visszaérkezett, az utóbbiak figyelmeztették, hogy a Kubán folyó mellett 4000 perzsa harcos áll lesben, hogy a bizánci követséget elfogja. Eddig érthetetlen volt, hogyan lehetett perzsa haderő a Kubán folyó völgyében. Most, hogy a Chumara várában talált középperzsa felirat bebizonyította, hogy ezen a fontos hadászati ponton perzsa helyőrség állomásozott és a Kubán folyó völgyét ellenőrizte, egyszerre érthetővé válik az ogurok figyelmeztetése és Zemarchos óvatossága a perzsák lesvetésével szemben.

Az újabb kutatás a *limes Sasanicus*-t a Maginot-vonalhoz hasonlította s úgy gondolta, hogy mindkettő jelentősége kimerül abban, hogy a turistaforgalom nevezetes látnivalójává vált.²⁶ Ez a modernizáló történeti értékelés azonban elfeledkezik arról, hogy a Maginot-vonaltól eltérőleg a *limes Sasanicus* a Kaukázusban, de a Gorgān folyó völgyében, a Mervi oázisban és Mezopotámiában is évszázadokon át védte az akkori világ legvirágzóbb mezőgazdaságát. Nagy Sándor fala és kapuja betöltötte történeti hivatását.

²⁵ Menandros, *Exc. de leg.* (De Boor), 453.

²⁶ *R. N. Frye*: i. m. 15.